

Livonijas konfederācija

1. Livonijas teritoriālais iedalījums

Kā jau zināms, tagadējās Latvijas un Igaunijas kopējo teritoriju viduslaikos dēvēja par **Livoniju** (latīņu valodā Livonia, vācu – Livland), kas ir latinizēts vai ģermanizēts seno līvu apdzīvotās zemes, ar kuru pirmo saskārās vācu tirgotāji un misionāri, nosaukums. Sekojot krusta karu tradīcijām, bīskaps Alberts jaun kristītās zemes novēlēja Dievmātei – Svētajai Jaunavai Marijai, un šo veltījumu 1215.gadā Laterāna 4. koncilā apstiprināja pāvests Innocents III, nodēvēdams to par Terra Mariana - **Marijas zemi** (pirmajos krusta karos iekarotā Palestīna tika dēvēta par Kristus jeb Dēla valsti, savukārt Vācu ordeņa pakļautās prūšu zemes Baznīca veltīja apustulim Svētajam Pēterim). Tautas apziņā, sajaucoties senajiem reliģiskajiem uzskatiem ar kristietības elementiem, radās apzīmējums **Māras zeme** (Māra, kā zināms, bija viena no ietekmīgākajām mūsu sentēvu dievībām).

Sākotnēji bīskapam Albertam bija iecere nodibināt iekarotajās zemēs īpašu, vienotu valsti, kas būtu pakļauta tieši Rīgas bīskapam gan garīgajā, gan laicīgajā jomā, tajā pašā laikā iekļaujot to Svētas Romas Impērijas sastāvā – šajā nolūkā jau 1207. gadā viņš iekarotās līvu zemes dāvināja vācu karalim Filipam, saņemot tās atpakaļ kā lēņa valdījumu, tādējādi kļūstot par Impērijas firstu. Tomēr Livonijas saistība ar vācu valdniekiem bija tikai nomināla (vārdiska), bez praktiskas nozīmes. Neīstenojās arī Alberta iecere kļūt par visas Livonijas valdnieku – šeit viens no galvenajiem šķēršļiem bija pāvesta nevēlēšanās nodot visu varu jaun kristītajās zemēs kāda viena bīskapa rokās, lai pats varētu tās pārvaldīt, tas ir – visas iekarotās zemes būtu tikai un vienīgi katoļu Baznīcas īpašums. Tādēļ arī, neskatoties uz bīskapa nopelniem Latvijas

un Igaunijas zemju kristīšanā, pāvests neiecēla Albertu par arhibīskapu (virsbīskapu), bet veicināja jaunu bīskapiju - mazvalstiņu veidošanos, kuru bīskapi, kam savās diecēzēs (bīskapa pārvaldīts novads) piederēja gan garīgā, gan laicīgā vara, bija pakļauti tieši pāvestam, atstājot Rīgas bīskapam tikai garīgās pārraudzības tiesības. Tikai 1255. gadā pāvests iecēla Rīgas bīskapu Albertu II (Albertu Zauerbēru) par arhibīskapu, nododot viņa pārraudzībai ne tikai Livonijā, bet arī prūšu zemēs izveidotās bīskapijas, līdz ar to paplašinot Rīgas, kā garīgas dzīves centra (metropoles) ietekmi Baltijā, tomēr laicīgajā jomā katra atsevišķā bīskapija palika kā atsevišķa, no arhibīskapa neatkarīga mazvalsts.

Otrs faktors, kas liedza bīskapam Albertam un viņa pēctečiem izveidot vienotu valsti, bija Zobenbrāļu, vēlāk – Livonijas ordeņa tikšanās pēc varas. Kaut arī šie militārie ordeņi nomināli bija pakļauti tieši Baznīcai, tie, pamatojoties uz saviem nopelniem “pagānu” zemju iekarošanā, pieprasīja nodot viņu valdījumā zināmu daļu – sākotnēji $\frac{1}{3}$, bet ar 1245. gadu, līdzīgi kā Vācu ordenim prūšu zemēs, $\frac{2}{3}$ pakļauto zemju. Tādejādi 13. gadsimta beigās tagadējās **Latvijas teritorijā** bija radušies četri, savstarpēji daļēji patstāvīgi valstiski veidojumi: **Rīgas arhibīskapija** un **Kursas bīskapija**, daļa no **Livonijas ordeņa** valsts, un **Rīgas pilsēta** ar savu **lauku novadu** jeb patrimoniālo apgabalu (no latīņu valodas patrimonialis – tēva mantojums), sauktu arī par landfogteju (no vācu valodas Land – zeme, lauki, un Vogt – tiesnesis, soģis), kas Livonijā skaitījās kā atsevišķa teritoriāla vienība ar savu pašpārvaldi, bet tajā pašā laikā bija pakļauta feodālajam senjoram - vai nu arhibīskapam, vai Ordenim. Igaunijas teritorijā, savukārt, izveidojās **Tērbatas** un **Sāmsalas-Vīkas** (arī Sāmsalas-Lēnas – Saaremaa-Läänemaa) bīskapija, kā arī pārējā Livonijas ordeņa valsts daļa.

Rīgas arhibīskapija aizņēma ap 18000 kvadrātkilometru lielu platību un tajā ietilpa daļa tagadējās Vidzemes un Latgales, pie tam tās teritoriju šķēla Ordeņa valsts daļa, tā sauktais Gaujas koridors, sadalīdams arhibīskapiju divās nevienādās daļās – **Līvu galā**, kas aptvēra līvu novadus un Idumeju no Rīgas līča rietumos līdz Gaujai austrumos, novadu bet ziemeļos robežojās ar igauņu zemēm, un **Latgaļu (letu) galā**, kurā iekļāvās 2/3 kādreizējās Tālavas un Atzeles mazvalsts teritorijas, 2/3 no Jersikas mazvalsts, kā arī Koknese. Šī arhibīskapijas teritorijas daļas dienvidu robeža no Ikšķiles līdz Dignājai bija Daugava, tālāk, dienvidaustrumos tā gāja no Dignājas līdz Lubāna un tālāk līdz Pileja ezeram, bet austrumos robežojās ar Krievzemes Pleskavas kņazisti. Visa arhibīskapijas teritorija bija sadalīta sīkākās administratīvās vienībās – **draudzes novados** (sastopami arī citi teritoriālā iedalījuma nosaukumi: pilsnovads, novads un tiesas novads), kuri bijuši vismaz 23: Līvu galā 9, Latgaļu galā 14; katrā draudzes novadā bijusi vismaz viena **baznīca** ar to apkalpojošiem garīdzniekiem¹. 15. gadsimta dokumentos minēti šādi Rīgas arhibīskapijas draudžu novadi: **Līvu galā** – Ķibzele, Lēdurga, Liepupe, Limbaži, Rubene, Salaca, Straupe, Turaida un Umurga; **Latgaļu galā** – Bērzaune, Cesvaine, Dzērbene, Gulbene, Ikšķile, Koknese, Krustpils, Lielvārde, Ļaudona, Madliena, Piebalga, Rauna, Smiltene un Suntaži², pie tam draudžu novadu robežas visumā sakrita ar senāko līvu un latgaļu pilsnovadu robežām. Starp Livonijas ordeni un arhibīskapu ilgstoši pastāvēja domstarpības par dažu teritoriju, piemēram – Lubānas un Burtnieku novadu, kā arī atsevišķu nocietināto vietu, kā Salaspils un Jelgavas pils, kā arī Daugavgrīvas klostera un cietokšņa piederību vienai vai otrai pusei.

¹ Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 27. lpp.

² Turpat, 28. lpp.

Arhibīskapijas valdnieks jeb **zemes kungs** bija arhibīskaps, kuram, kā zināms, bija vācu firsta tiesības, tas ir – tiesības uzlikt un ievākt nodokļus un nodevas, noteikt klaušu darbu apjomu, zemes izmantošanas un izlēņošanas tiesības, kā arī naudas kalšanas un, kara gadījumā, mobilizācijas tiesības. Bez tam arhibīskaps, kā zemes kungs, bija arī augstākais tiesnesis, tomēr, būdams garīdznieks, viņš nedrīkstēja piedalīties krimināllietās, kurās apsūdzētajam draudēja nāvessods, tādēļ šādos gadījumos viņu aizstāja **fogts** jeb soģis (tiesnesis). Fogti bija ne tikai tiesneši, bet arī valsts administrācijas augstākie ierēdņi, arhibīskapa varas īstenotāji.

Kursas bīskapija bija Livonijas mazākā teritoriālā vienība – tā aizņēma tikai ap 4500 kvadrātkilometru platību, pie tam bija saskaldīta trijās daļās, starp kurām atradās Ordeņa valdījumi. Šāda situācija izveidojās tādēļ, ka vācu varai pakļautā Kursas 1253. gadā tika sadalīta starp Baznīcu un Livonijas ordeni ($\frac{1}{3}$ Baznīcai, $\frac{2}{3}$ Ordenim), lozējot katru tās novadu atsevišķi. Tādēļ arī viena bīskapijas daļa (**Ziemeļu gals**) atradās Ziemeļkursā, aptverot tagadējā Ventspils rajona ziemeļu un vidus daļu, Kuldīgas rajona Ēdoles pagastu un Talsu rajona ziemeļrietumus. Otra daļa (**Rietumu gals**) aizņēma aptuveni tagadējā Liepājas rajona Sakas, Dunalkas un Vērgales pagastu teritoriju, bet trešā (**Dienvīdu gals**) – Liepājas rajona austrumdaļu un nelielas teritorijas Ventas kreisajā krastā no Kuldīgas (Nīkrāces un daļēji Rudbāržu pagasts) un Saldus rajona (Nīgrandes pagasts). Bīskapa sēdeklis atradās **Piltēnē**, bet bīskapijas pārvalde – domkapituls – **Aizputē**. Kopējā Kursas bīskapijas teritorija bijusi iedalīta vismaz deviņos draudžu novados³, kas, vismaz daļēji, bija atbilstoši agrākajiem kuršu pilsnovadiem: **Ziemeļu galā** – Ārlava, Dundaga, Ēdole, Piltene un Puze; **Rietumu galā** – Cīrava un Saka, bet

3 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 146. lpp.

Dienvidu galā – Aizpute, Embūte un Valtaiķi. Tāpat kā Rīgas arhibīskapijā, arī Kursā bīskapiem nemitīgi nācās strīdēties ar Ordeni par atsevišķiem novadiem, un tikai ap 1434. gadu, kad bīskapijai pievienoja līdz tam Rīgas domkapitulam piederošos Dundagas un Tārgales novadus, izveidojot Dundagas draudzes novadu, robežas nostabilizējās. Tāpat kā arhibīskapijā, arī Kursā administratīvo varu uz vietām īstenoja bīskapa ieceltie fogti. Tajā pašā laikā, atšķirībā no Rīgas arhibīskapijas, Kursas bīskapija pastāvīgi atradās spēcīgā Livonijas ordeņa ietekmē, tādēļ grūti būtu uzskatīt to par patstāvīgu valsti ar savu, neatkarīgu politiku, kas gan tomēr bija saistāma arī ar katra konkrētā bīskapa gribu un spējām šādu politiku īstenot.

Divas bīskapu mazvalstis atradās, kā jau minēts, tagadējā Igaunijas teritorijā. **Tērbatas** jeb **Tartu** bīskapija atradās senajā **Ugaunijas** zemē, ziemeļdaļā piesaistot arī nelielos Jogentāgenas un Sobolices novadus. Dienvidos bīskapija robežojās ar latgaļu Atzeles novadu, kas tagad bija iekļauts Livonijas ordeņa valstī, austrumos – ar Krievzemes Pleskavas kņazisti un Peipusa ezera rietumkrastu, rietumos tās robežu ar Ordeņa zemēm veidoja aptuvena līnija Valka – Mazā Emajegi upe – Vircezers (Vertsjerve) – Pedjas upe, ziemeļos – Omedas upe. **Sāmsalas-Lēnas** (arī Sāmsalas-Vīkas) bīskapija tāpat, kā Kursas bīskapija, bija sašķelta vairākās daļās: tā aizņēma Sāmsalas rietumu un dienvidu piekrasti un salas centrālo daļu (salas ziemeļu un austrumu daļa bija Ordeņa valdījumā), gandrīz visu Hijumā salu, izņemot tās austrumu stūri, un Vormsi salu, savukārt cietzemē tās teritorijā atradās gandrīz visa Lēnas zeme (Läänemaa), izņemot nelielu apgabalu rietumos. Abas šīs bīskapu mazvalstis tāpat, kā Kursas bīskapija, politiski vairāk pakļāvās Livonijas ordenim.

Bīskapiem, kā reliģiskajiem darbiniekiem, neskatoties uz to, ka viņiem piederēja arī laicīgā vara, nebija savu bruņoto spēku, savukārt Zobenbrāļu, vēlāk Livonijas ordenis centās īstenot galvenokārt savas intereses. Tādēļ bīskapi savās teritorijās **izlēnoja** lielākus vai mazākus apgabalus un pat veselus novadus **vasaļiem** - laicīgajiem bruņiniekiem, kuru pienākums bija nodrošināt bīskapijas aizsardzību un piedalīties ar savu karaspēku senjora rīkotajos militārajos pasākumos.

Lielākā administratīvi teritoriālā vienība Livonijā bija **Livonijas ordeņa valsts**, kas aizņēma ap 67000 kvadrātkilometru platību, no kuras tagadējā Latvijas teritorijā atradās ap 43000 kvadrātkilometriem (ap 66% jeb $\frac{2}{3}$ no kopplatības). Tā aptvēra divas trešdaļas tagadējās Kurzemes, visu Zemgali, ko veidoja bijušās zemgaļu un sēļu zemes, agrākās Jersikas valsts austrumdaļu, tā saukto “Gaujas koridoru” Vidzemē un lielāko daļu Igaunijas zemju, tādējādi veidojot nepārtrauktu teritoriju, sākot ar Kursas dienvidrietumu stūri līdz Somu līcim ziemeļos. Ordeņa valsti pārvaldīja mestrs kā zemes kungs pēc tā dēvētajām “iekarotāja tiesībām” un tā bija iedalīta vairākos lielākos militāri administratīvos novados – **komturejās** un **fogtejās**, kas savukārt, dalījās sīkākās vienībās – draudžu novados un pilsnovados, pie tam abas šīs vienības parasti atradās vienā un tajā pašā teritorijā – draudzes novada vadība nodarbojās ar reliģiskajiem, pilsnovada – ar administratīvajiem un saimnieciskajiem jautājumiem (jāatzīmē, ka sākotnēji komturs bijis tikai pils komandants (pārvaldnieks), bet fogts – novada tiesnesis un nodevu iekasētājs, bet vēsturiski izveidojās situācija, ka dažviet par noteicošo kļuva komtura vara, dažviet – fogta, tādēļ arī radās šāds dalījums; būtisku atšķirību starp komturejām un fogtejām nebija). Atsevišķi apgabali atradās tiešā zemes mestra un zemes maršala pārvaldībā. 15. gadsimta vidū tagadējā Latvijas teritorijā pastāvēja desmit komturejas – Aizkraukle, Alūksne, Cēsis, Daugavgrīva,

Daugavpils, Dobeles, Jelgava, Kuldīga, Rīga un Ventspils, kā arī septiņas fogtejas: Bauska, Grobiņa, Kandava, Rēzekne, Salaspils un Sigulda⁴. Katrā no šīm lielākajām vienībām ietilpa viens vai vairāki pilsnovadi ar ordeņa pili kā administratīvo centru, kas parasti atradās vai nu tieši iezemiešu pilskalnās, vai to tuvumā (tāda pat sistēma bija arī bīskapijās), tādejādi var secināt, ka visā Livonijas teritorijā pamatos tika saglabāta senākā vietējā militārās un administratīvās pārvaldes teritoriālā struktūra. Jāpiebilst, ka arī Ordeņa valstī tika īstenota zemes izlēņošana vasaļiem, tomēr, atšķirībā no bīskapijām, tam nebija tika daudz militāra, kā politiska nozīme – Ordeņa lēņi tika piešķirti galvenokārt iezemiešu vadoņiem un vecākajiem, tādejādi gūstot lielāku vietējo iedzīvotāju atbalstu.

2. Vācu ordenis.

Vācu ordeņa, kuram 13. un turpmākajos gadsimtos bija galvenā loma Baltijas tautu liktenī, pirmsākums rodams jau 1128. gadā⁵, kad pirmā krustakara rezultātā izveidotajā Jeruzalemes karalistē sāka darboties vācu krustnešu slimnieku kopēju brālība. Trešā krustakara laikā, 1190. gadā, Palestīnā no jauna ieradās ievērojams skaits vācu krustnešu, kuru vidū bija arī Brēmenes un Lībekas pilsoņi, kas nodibināja pie **Akonas** (Akras) pilsētas militāru ārstniecības iestādi - **lazareti** ievainoto vācu krustnešu ārstēšanai. Nākošajā gadā lazareti no ārpilsētas pārvietoja iekšpilsētā un pārveidoja par **Dievmātei Marijai** veltītu slimnīcu, kuru pāvests Celestīns III ņēma savā aizsardzībā, dodot slimnīcas žēlsirdīgajiem brāļiem tiesības pašiem ievēlēt savu vadītāju jeb mestru. **1198.** gadā vācu krustnešu vadoņi nolēma pārveidot šo labdarības iestādi pārveidot par **religiski-militāru** organizāciju, līdzīgu jau agrāk dibinātajam Johanītu

4 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. - R., 1997. 104. lpp.

5 Trūps H. Katoļu Baznīcas vēsture. – R., 1992. 141. lpp.

ordenim, kura galvenais uzdevums bija rūpēties par slimniekiem (šī organizācija ar Maltas ordeņa nosaukumu darbojas vēl mūsdienās), un franču bruņinieku dibinātajam militārajam Templiešu ordenim, abas šīs funkcijas apvienojot. Jaundibināto ordeni, kuru pāvests Innocents III apstiprināja 1199. gadā, sākotnēji dēvēja par “Vācu slimnīcu” (hospitalis Theutonicum) vai “Svētās Marijas vācu slimnīcu Jeruzalemē” (hospitalis sancte Marie Theutonicorum Jerosolimitani), vēlāk tas ieguva arī citus apzīmējumus, no kuriem pazīstamākie ir “Vācu nama ordenis”, “Vācu bruņinieku ordenis” vai vienkārši “**Vācu ordenis**” (sastopams arī nosaukums “Teitoņu ordenis” – no latīņu valodas Theutonis – vācietis). Ordeņa uzdevums bija rūpēties par slimniekiem un aizstāvēt kristiešus no “neticīgo” uzbrukumiem, un tā locekļiem – brāļiem bruņiniekiem, iestājoties ordenī, bija jādod bez parastajiem mūku šķīstības, nabadzības un paklausības solījumiem arī zvērests veltīt visu mūžu katoļu Baznīcas aizstāvēšanai un cīņai pret “pagāniem”. Vācu ordenis samērā īsā laikā guva vācu valdnieku, kā arī lielo feodāļu un pilsētnieku uzticību un atbalstu, saņemot kā dāvinājumus plašus zemes īpašumus ne tikai vācu zemēs, bet arī Beļģijā, Nīderlandē, Šveicē, Spānijā un citviet, īpaši laika posmā no 1209. līdz 1239. gadam, kad to vadīja lielmestrs **Hermanis no Zalcas** – izcils sava laikmeta politiķis, kurš, prasmīgi izmantojot pāvesta un Vācu imperijas nesaskaņas, spēja gūt atbalstu no abām naidīgajām pusēm. Lielmestra lielākā iecere bija nodibināt patstāvīgu, neatkarīgu Ordeņa valsti, tomēr kristīgajā Eiropā tas nebija iespējams, jo Ordeņa pamatuzdevums bija cīnīties pret “pagāniem”, bet Svētajā Zemē – Palestīnā šādas valsts izveidošanu apdraudēja nemitīgie musulmaņu uzbrukumi kristiešu pārvaldītajām teritorijām. Tuvāk šīs ieceres realizēšanai Hermanis no Zalcas nonāca 1211. gadā, kad Ungārijas karalis aicināja Ordeni palīgā cīņai pret polovciešiem – stepju klajotājciltīm, kas šajā laikā no tagadējās Ukrainas dienvidiem centās ielauzties ungāru zemēs. Vācu ordeņa karaspēks ne tikai atvairīja

iebrucējus, bet ieguva Ungārijai jaunas teritorijas, saņemot tās, kā arī Septiņkalnes (tagad Transilvānijas) apgabalu no karaļa kā dāvinājumu, līdz ar to Ordenim tagad piederēja pietiekami plaša teritorija, kas robežojās ar “pagānu” zemēm, lai varētu īstenot domu par atsevišķas valsts izveidošanu. Ordeņbrāļi tomēr sāka izvirzīt ungāriem dažādas pretenzijas, lai kļūtu par noteicējiem visā Ungārijā, bet rezultātā 1225. gadā zaudēja visus savus īpašumus šajā zemē un bija spiesti to atstāt. Tieši šajā laikā pie Vācu ordeņa lielmestra pēc militāras palīdzības vērsās poļu **Mazovijas** valdnieks, kņazs **Konrāds**, kas jau vairākkārt bija veicis neveiksmīgus krustakarus pret “pagāniskajiem” prūšiem, apsolut viņam veiksmes gadījumā Kulmas zemi. Šo dāvinājuma līgumu apstiprināja imperators Fridrihs II, un tam piekrita arī pāvests Honorijs III. 1228. (pēc dažām ziņām 1229.) gadā Vācu ordeņa karaspēks **Hermana Balkes** vadībā uzsāka karagājienu Kulmas zemē un, to ieņēmis un nostiprinājis, turpināja prūšu zemju iekarošanu. Pēc gūtajiem panākumiem Ordenis, nerēķinādamies vairs ar Mazovijas kņaza interesēm, sāka veidot savu valsti, kas pastāvēja līdz pat 1525. gadam, kad reformācijas ietekmē Vācu ordeņa lielmestrs Albrehts no Brandenburgas likvidēja valsts pakļautību pāvestam, un tā kļuva par Polijas vasaļvalsti – Prūsijas hercogisti. Turpmākajā vēstures gaitā Vācu ordenis turpināja pastāvēt vairs tikai kā reliģiska žēlsirdības organizācija, nodarbojoties galvenokārt ar slimnieku kopšanu. Mūsdienās tas darbojas Vācijā, Austrijā un dažās citās Eiropas valstīs, kur Ordeņa brāļi un māsas veic medicīnisko un izglītības darbu, kā arī cenšas saglabāt un uzturēt senās vēsturiskās tradīcijas⁶. Savukārt 1237. gadā izveidotais Vācu ordeņa atzars – **Livonijas ordenis**, ar laiku kļūdams par patstāvīgu militāri politisko spēku, pastāvēja līdz 1561. gadam, kad Livonijas kara rezultātā pašlikvidējās.

6 Klišāns V. Vācu ordenis Livonijā. – R., 1991. 42. lpp.

3. Livonijas ordeņa struktūra

Kā jau zināms, Vācu ordeņa atzars Livonijā (pilns nosaukums latīņu valodā *Fratres beate Marie virginis ordinis domus Teutonicorum in Lyvonia* – Vācu nama svētās jaunavas Marijas ordeņa brāļi Livonijā) jeb Vācu ordenis Livonijā (senvācu valodā *Dutscher orden to Lifflande*), parasti dēvēts saīsinātā formā - **Livonijas ordenis**, izveidojās 1237. gadā, kad pēc Saules kaujas gandrīz iznīcinātā Zobenbrāļu ordeņa brāļus ar pāvesta Gregora IX rīkojumu inkorporēja (iekļāva) Vācu ordeņa sastāvā. Jāatzīmē, ka Vācu ordeni veidoja vairākas šādas sastāvdaļas jeb provinces, kas bija izvietotas dažādās vietās, to skaitā arī prūšu zemēs, un tās bija pakļautas **Ordeņa lielmestram** (*hochmeister*), kā arī **ģenerālkapitulam**, kura sastāvā bija iekļauti atsevišķo atzaru vadītāji – zemes mestri (*landmeister*), kā arī militāro jautājumu pārzinis, karaspēka virspavēlnieks – **lielmaršals** un viņa vietnieks **lielkomturs**, Ordeņa sekretārs jeb **kapelāns**, un citas augstākās amatpersonas, kas kopā veidoja **lielmestra padomi**. Ģenerālkapituls lielmestra vadībā noteica Ordeņa politikas galvenos virzienus, likumdošanu un finanses, regulēja saimniecisko darbību, ievēlēja (parasti uz mūžu) lielmestru, kā arī zemes mestrus.

Atšķirībā no citām Vācu ordeņa provincēm, kurām pastāvēja tieši sakari pa sauszemes ceļiem ar virsvadību, Livonijas ordeni varēja uzskatīt par **autonomu**, gandrīz patstāvīgu vienību, kas pārsvarā īstenoja savu, neatkarīgu politiku – vienīgi mestra izraudzīšanās gadījumā bija nepieciešma lielmestra un ģenerālkapitula piekrišana, tāpat, īpaši 13. gadsimtā, lielmestrs gādāja par ordeņbrāļu skaita papildināšanu Livonijā (galvenokārt pēc neveiksmīgām kaujām), jo provinces mestram nebija tiesības uzņemt jaunus brāļus bez augstākās vadības ziņas. Lielmestram bija arī tiesības veikt regulāras vai ārkārtas revīzijas, lai novērstu esošās

vai iespējamās nelikumības, ordeņbrāļu morāles pārkāpumus un citus trūkumus un nekārtības, vajadzības gadījumā pat nomainot valdošo mestru.

Livonijas ordeņa personālsastāvu, līdzīgi kā visos tā laika militāri-garīgajos ordeņos, veidoja **brāļi bruņinieki** (fratres), **brāļi priesteri** (sacerdoes) un **pusbrāļi** (semifratres), pie tam brāļi bruņinieki sastādīja Ordeņa pamatu un no tiem tika izraudzītas vadošās amatpersonas.

Vispārējo Livonijas ordeņa vadību īstenoja **mestrs** kopīgi ar **kapitulu** – ordeņa augstāko amatpersonu jeb **pavēlnieku** sapulci, kas parasti sanāca uz sēdēm divas reizes gadā, lai apspriestu svarīgākos politiskos, administratīvos un saimnieciskos jautājumus, kā arī atskaitītos par paveikto. Mestrs, būdams valsts galva un Ordeņa militāro spēku augstākais pavēlnieks, pārstāvēja Livonijā Vācu ordeņa vadību, iecēla vai atcēla komturus un fogtus, nepieciešamības gadījumā sasauca kapitula ārkārtas sēdes, kā arī, atsevišķu vietējas nozīmes jautājumu risināšanai, organizēja tā sauktās komtūru un fogtu “sarunas”. Dažādos laika posmos mestra sēdeklis atradā gan **Rīgā**, gan **Cēsīs**.

Padotības kārtībā otrs augstākais Ordeņa pavēlnieks bija **zemes maršals** jeb **landmaršals** (senvācu valodā landmarschalk) – kapitula ievēlēts mestra pirmais vietnieks un militāro jautājumu pārzinis, mūsdienu izpratnē – kara (aizsardzības) ministrs; mestra prombūtnes laikā, vai arī gadījumos, kad viens mestrs bija miris, bet jaunais vēl nebija apstiprināts, landmaršals veica visas valsts galvas un karaspēka virspavēlnieka funkcijas. Ar 14. gadsimtu landmaršals vadīja arī tā dēvēto “**Ordeņa iekšējo padomi**”, kas sastāvēja no sešiem locekļiem – paša maršala, Vilandes, Rēveles, Alūksnes un Kuldīgas komturiem un Jerves fogta. Šīs padomes galvenā funkcija bija Ordeņa kases, kas atradās Vīlandē

(tagadējā Igaunijas teritorijā), pārraudzība, kā arī mestra darbības kontrole. Landmaršala sēdeklis parasti atradās **Siguldā**.

Trešā pavēlnieku grupa bija **komturi** – nozīmīgāko Ordeņa piļu komandanti, administratīvi teritoriālo vienību – **komtureju** pārvaldītāji. Komturi rūpējās ne tikai par ordeņbrāļu apgādi un sadzīvi, nocietinājumu un stiksmes ceļu uzturēšanu un jaunbūvi, bet arī par sava novada iedzīvotājiem – zemniekiem. Par visiem komturejas ienākumiem un izdevumiem, pils inventāru un pārtikas krājumiem, komturam bija jāveic stingra uzskaitē un aprēķini, kas tika ierakstīti inventāra sarakstos un saimniecības grāmatās, un reizi gadā šie dokumenti jāiesniedz kapitulam apstiprināšanai. Kara gadījumā komturam bija jāvada ne tikai brāļi bruņinieki, bet arī visi pārējie karavīri, ieskaitot sava novada iezemiešus.

Ordeņa **fogti** jeb soģi it kā bija pieskaitāmi pēdējai pavēlnieku grupai, tomēr tie no viņiem, kas bija **fogteju** pārvaldnieki, veica tās pašas funkcijas, ko komturi, viņiem bija arī tādas pašas pilnvaras, līdz ar to nav tieši izskaidrojams, kādēļ Livonijas ordenī vispār pastāvēja dalījums komturejās un fogtejās, tomēr varētu pieņemt, ka komturejas bijušas nozīmīgākas militāri stratēģiskajā ziņā.

Brāļi bruņinieki jeb, kā parasti tos dēvē, **ordeņbrāļi** (arī “**īstie brāļi**”), veidoja Ordeņa karaspēka galveno triecienspēku – smagi bruņotas jātnieku vienības (kavalēriju). Sākotnēji ordeņbrāļi komplektējās galvenokārt no vidējo un zemāko slāņu izcelsmes bruņiniekiem, kuri bija izteikuši vēlēšanos saistīt savu dzīvi ar kalpošanu Baznīcai un devuši attiecīgo solījumu, un tikai retos gadījumos starp viņiem bijis kāds dižciltīgais. 13. gadsimta sākumā Ordenī varēja iestāties jebkurš kristietis, neskatoties uz viņa nacionālo piederību - jau Zobenbrāļu ordenī bijuši

vairāki līvu un latgaļu labieši⁷, un tā laika dokumentos minēts arī kāds **Livonijas ordeņa bruņinieks – līvs**, vārdā **Ykemele**, līdz ar to var pieņemt, ka ordeņbrāļu sastāvā varējuši būt arī citi iezemieši, tomēr neviens vietējo tautības pārstāvis nekad nav Ordenī ieņēmis kādu augstāku vadošo amatu, - tā bijusi vienīgi vācu privilēģija⁸. Beidzoties Baltijas zemju iekarošanas periodam, ar 14. gadsimtu Livonijas ordenī uzņēma vairs tikai Vācijā dzimušos bruņiniekus, norobežojoties pat no vietējiem Livonijas vāciem⁹ (tādēļ ordeņbrāļus reizēm dēvē arī par “vācbrāļiem”), bet 1441. gadā izdotie Ordeņa statūtu papildinājumi noteica, ka par brāļiem bruņiniekiem var uzņemt tikai tās vācu tautības militārpersonas, kas var uzrādīt savus senčus – bruņiniekus vismaz četrās paaudzēs, tātad tikai dižciltīgos¹⁰.

Brāļu bruņinieku dzīvi sīki reglamentēja Ordeņa statuti jeb regula, kas katram bija obligāti jāiegaumē un jāpilda (samērā bieži tie tomēr netika ievēroti). Saskaņā ar statutiem visiem brāļiem bija jādzīvo pilī, kuru drīkstēja atstāt vienīgi ar pilskunga atļauju, jāguļ kopējā telpā un jāēd pie kopīga galda, pie tam kopējās maltītes attiecās arī uz augstākajām amatpersonām. Aizliegts bija sūtīt vai saņemt privātas vēstules, turēt aiz atslēgas personiskās mantas, bet viens no lielākajiem pārkāpumiem bija naudas un vērtslietu iegūšana un glabāšana, jo karagaitās iegūto mantu līdz pēdējam sīkumam vajadzēja nodot kopējā valdījumā. Liels pārkāpums bija arī jebkādi sakari, īpaši seksuālas attiecības, ar sievietēm. Visu dzīvei nepieciešamo – uzturu, apģērbu un apavus, guļvietas piederumus (guļvietas klāja uz grīdas), ieročus un pārējo bruņojumu

7 Zemgaliešu simtgadu cīņas par patstāvību. – R., 1915. 20. lpp.

8 Milicers, Klauss. Bruņinieki Vācu ordeņa Livonijas atzarā.//Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls.Nr. 3, 1994. 49. lpp.

9 Klišāns V. Vācu ordenis Livonijā. – R., 1991. 13. lpp.

10 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R.,1997. 82. lpp.

bruņinieki saņēma no Ordeņa. Apģērbam un apviem bija jābūt vienkāršiem, bez izgreznojumiem, mati īsi jāapgriež kā uz pieres, tā aizmugurē, bārdu un ūsas drīkstēja nēsāt tikai “pieklājīgā garumā”¹¹. Par šo un citu noteikumu neievērošanu draudēja dažādi, pat ļoti bargi, nežēlīgi sodi, tomēr, kā jau minēts, tie neatturēja no pārkāpumiem ne tikai vienkāršos brāļus bruņiniekus, bet nereti arī augstākās amatpersonas, pat atsevišķus pavēlniekus. Kā piederības zīmi Ordenim brāļi bruņinieki nēsāja **baltu mēteli** vai apmetni, apzīmētu ar **melnu krustu**.

Pie ordeņbrāļiem pieskaitīja arī **brāļus priesterus**, kuru uzdevums bija rūpēties par bruņinieku reliģisko apziņu – viņu “dvēseles glābšnu”: noturēt dievkalpojumus, pieņemt grēksūdzi, pārklaušināt bruņiniekus kristietības pamatu, vismaz galvenās lūgšanas – “tēvreizes” zināšanā un nepratējiem to iemācīt (redzams, ka pašiem kristīgās ticības nesējiem – Kristus karotājiem bijusi tikai neliela nojausma par kristīgo mācību). Šajā sakarībā jāatzīmē, ka reti kāds tā laikmeta bruņinieks, ieskaitot pat augstākos pavēlniekus, prata lasīt un rakstīt – to uzskatīja par karavīra necienīgu nodarbošanos. Ordeņa zemēs brāļi priesteri kalpoja arī par draudžu novadu mācītājiem. Priesteriem netika prasīta viņu izcelsme, galvenais, lai tie būtu piederīgi klēram (garīdznieku kārtai), tādēļ nereti bija gadījumi, kad Ordenī uzņemti mūki, kas pārkāpumu dēļ padzīti no saviem garīgajiem ordeņiem¹². Protams, tik negatīvu vērtējumu nevar dot visiem Livonijas ordeņa priesteriem – daudzi no viņiem tiešām arī bija šī amata cienīgi.

Trešā ordeņbrāļu kategorija bija tā dēvētie “**pusbrāļi**” jeb kalpotāji – ordeņa locekļi, kas nebija ne bruņinieki, ne priesteri, bet vienkāršie cilvēki, kas veica dažādus saimnieciskos darbus, strādājot par ordeņa

11 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 72. lpp.

12 Turpat, 82. lpp..

lauku saimniecību pārvaldniekiem, melderiem, kalējiem, kurpniekiem, drēbniekiem un tamlīdzīgi. Atšķirībā no bruņiniekiem, pusbrāļi valkāja pelēku tērpu ar nepilnu krusta zīmi (T-veida jeb tā saukto svētā Antonija krustu), tādēļ tos dēvēja arī par **pelēksvārciem** (senvācu valodā gromanteler) jeb **pelēciem**. Ordenī tika uzņemtas arī **sievietes - pūsmāsas**, kurām tāpat, kā citiem ordeņa locekļiem, bija jādod mūku, respektīvi mūķeņu solījums dzīvot šķīstībā, nabadzībā un paklausībā. Pūsmāsas veica galvenokārt slimnieku kopēju pienākumus. Iespējams, ka vairums pusbrāļu un pūsmāsu bija vietējie iedzīvotāji - iezemieši¹³.

Vienā pilī izvietotie ordeņa locekļi veidoja tā saukto **konventu** (no latīņu valodas conventus – sapulce), kas reizi nedēļā apsprieda visus administratīvos un saimnieciskos jautājumus, tomēr tie pastāvēja tikai lielākajās, nozīmīgākajās pilīs, jo, saskaņā ar statūtiem, konventā vajadzēja būt 12 brāļiem, bet daudzās ordeņa pilīs mitinājās nereti tikai 2 – 4 brāļi bruņinieki, viens priesteris un dažī pusbrāļi. Pēc dažiem aprēķiniem 13. gadsimtā Livonijas ordeņa sastāvā vidēji bijuši ap 400 – 500 brāļu, līdz 14. gadsimta beigām to skaits samazinājies vidēji līdz 300 vīriem¹⁴, bet 15. gadsimta vidū (1451. gadā) visā Livonijas teritorijā bijuši 201 bruņinieks, 48 ordeņa priesteri un 27 pusbrāļi – kopā 276 cilvēki, no tiem tieši tagadējā Latvijas teritorijā 107 bruņinieki, 26 priesteri un 13 pusbrāļi, kopā 146, kas apdzīvojuši 15 no esošajām 44 ordeņa pilīm¹⁵, tātad komtureju un fogteju centrus – pārējās bijušas tā sauktās palīgpilis, kas, pakļautas galvenajai pilij, kalpojušas vai nu nodevu ievākšanai un uzglabāšanai, Ordeņa lauku saimniecību (muižu) pārvaldīšanai, vai arī

13 Milicers K. Bruņinieki Vācu ordeņa Livonijas atzarā.// Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Nr. 3; 1994. 47. lpp.

14 Klišāns V. Vācu ordenis Livonijā. – R., 1991. 13. lpp..

15 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 104. lpp.

zemes aizsardzības pastiprināšanai, un tajās parasti dzīvoja zemākie ierēdņi, kā arī izvietojās karaspēka vienības – garnizoni.

Ordeņa, kā arī bīskapu bruņinieku pilis, bija spēcīgi nocietinātas būves, celtas no akmeņiem un ķieģeļiem, kā saistvielu izmantojot kaļķu javu. Sākotnēji, apmēram līdz 13. gadsimta vidum, tika celtas vienkāršas, tā sauktās **kastelas** tipa aizsargbūves, ko veidoja nocietinājumu grāvji un sienas, kas aptvēra ģeometriski pareiza taisnstūrveida pagalmu, kurā atradās nelielas koka dzīvojamās un saimniecības ēkas. Dažām pilīm pagalma vidū bija izbūvēts vairākstāvu mūra sargtornis, no kura augšas varēja novērot apkārtni, bet iekšējās telpas izmantoja dzīvošanai, kā arī tajās patvērās pils iemītnieki gadījumos, kad ienaidnieks pārvarēja aizsargmūrus. Ieeja šādos torņos parasti atradās otrajā stāvā, uz kuru veda paceļamas kāpnes, tādējādi apgrūtinot ienaidnieka iebrukumu pils aizstāvju pēdējā patvēruma vietā. Jau 13. gadsimta otrajā pusē, bet īpaši 14. gadsimtā, kad karadarbībā sāka lietot uguns šaujamo ieročus, sāka celt **konventa** tipa pilis. Tās bija savstarpēji savienotu, pārsvarā četru korpusu būves ar taisnstūra pagalmu vidū. Pils korpusu apakšējos stāvos atradās saimniecības telpas, noliktavas un zirgu staļļi, vidējos - bruņinieku un pusbrāļu guļamtelpas, ēdamzāle, kapitula zāle (sapulču telpa), komtura dzīvojamās telpas, kā arī kapela – pils baznīca. Pils augšējā stāvā izvietojās tās aizstāvji, kuru vajadzībām sienās bija izveidotas īpašas šaujamlūkas – nelieli, šauri lodziņi. Šeit atradās arī ieroču noliktavas. Pils korpusu salaidumu stūros atradās viens vai vairāki sargtorņi, nereti sargtornis atradās arī virs pils vārtiem. Pilīm ārpusē nereti tika celtas dažādas saimniecības ēkas, kā arī amatnieku darbnīcas, tādējādi veidojot priekšpili, ko apjoza nocietinājumu mūris, arī pastiprināts ar torņiem (pie vairākām nozīmīgākajām pilīm priekšpils ar laiku aizvien paplašinājās, izveidojot plašākas apdzīvotas nocietinātas teritorijas – **miestus** vai **pilsētas**). Torņos, tāpat kā pils korpusu augšstāvos, bija izveidotas

šaujamlūkas, bez tam tajos glabājās šaujampulvera un ložu krājumi. Ar īpašām ejām torņi bija savienoti kā savstarpēji, tā arī ar pils korpusiem. 13. – 14. gadsimtā pils būvētas samērā nelielas, piemēram, 1265. gadā celtā Jelgavas pils bijusi 30 metru plata un 35 – 36 metru gara četrstūra būve ar torni katrā stūrī, bet tās iekšējais pagalms - tikai 15 x 20 metru liels. Ordeņa mestra rezidences gan bija lielākas: Cēsu pils kopējā apbūve aizņēma 2840 m², no kuriem iekšējā pagalma platība bija 990 m², bet Rīgas pils - attiecīgi 3082 m² un 826 m².¹⁶

Ordeņa karaspēka kodolu – galveno militāro triecienspēku – veidoja spēcīgi bruņotā un labi apmācītā brāļu-bruņinieku **smagā kavalērija**, kuru bieži vien papildināja laicīgie bruņinieki, kas, meklēdami piedzīvojumus un slavu, lielākā vai mazākā skaitā ieradās Livonijā ne tikai no Vācijas, bet arī citām Eiropas zemēm, lai piedalītos Ordeņa rīkotajos karagājienos. Ordeņbrāļus, kā arī laicīgos bruņiniekus parasti pavadījuši to kalpotāji un pusbrāļi. Karaspēka pamatmasa sastāvēja no Ordeņa **vasaļu** pulkiem, kā arī nelielām pilsētu iedzīvotāju – **namnieku** vienībām, kas veidoja **vieglās kavalērijas** nodaļas, kā arī vācu zemēs savervētajiem krustnešiem, bet vēlāk, ar 15. gadsimta otro pusi, algotiem karavīriem – **karakalpiem** jeb landsknehtiem, kas parasti bija **kājnieki**. Kājnieku vienības veidoja arī **iezemiešu** karavīri, kas bija vai nu komturu vai fogtu pakļautībā, vai arī tos vadīja pašu **labieši**: ņemot vērā tieši iezemiešu lielo īpatsvaru Ordeņa karaspēkā, Livonijā daļēji tika saglabāta senākā vietējo tautību militārā struktūra, vienīgi karapulku **virsvadība** bija ordeņbrāļu rokās. Pierobežas apvidos, īpaši Kursā, atsevišķi vietējie iedzīvotāji pildīja arī izlūku un ziņnešu - tā saukto **lauksargu** pienākumus. Tie bija zemnieki, kas pastāvīgi dzīvoja un strādāja savās sētās, kas parasti atradās samērā tālu no valsts ārējās robežas. Lauksargu pienākumos ietilpa savas tuvākās apkaimes novērošana un, kaimiņzemju

16 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 141. lpp.

karaspēkam iebrūkot novada teritorijā, viņiem nekavējoties bija jāziņo tuvākās pils pavēlniekam par tā kustību (par lauksargu institūciju liecina daudzu vēl mūsdienās pastāvošu lauku māju nosaukumi). Par savu dienestu lauksargi saņēma noteiktu atalgojumu, kam līdzekļus Ordenis ieguva no tā sauktā “lauksargu” nodokļa, ko iekasēja no visiem konkrētā novada pieaugušajiem vīriešiem, ieskaitot vasaļus un arī pašus lauksargus, pie tam Kursā šo nodokli maksāja arī bīskapijas iedzīvotāji (par lauksargu algošanu citās Livonijas bīskapijās nav zināms)¹⁷.

4. Ordeņa un bīskapiju valdījumi un savstarpējās attiecības.

Ordeņa valsts teritorija bija iedalāma piecās **valdījumu** grupās – tieši **Ordeņa valdījumos**, **baznīcas** zemēs, **pilsētu** zemēs, **lēņu** novados un **zemnieku** zemēs. Kā jau iepriekš minēts, zemes aizsardzībai un pārvaldīšanai tagadējā Latvijas teritorijā atradās 44 mūra pilis, celtas laika posmā no 13. līdz 15. gadsimtam, no kurām 15 bija administratīvie centri, pārējās – militāri un saimnieciski atbalsta punkti. Mūsdienās apdzīvojamās palikušas vairs tikai **Rīgas** (trešā, celta 1494. – 1515 gadā, iepriekšējās tikušas sagrautas), **Aizputes** un **Ventspils** (celta 1290. gadā) ordeņa pilis, no pārējām atlikušas tikai lielākas vai mazākas drupas. Pie Ordeņa valdījumiem pieskaitāmas arī visas **brīvās** saimnieciski izmantojamās zemes, kas nebija iekļautas pilsētu teritorijās, piešķirtas baznīcām vai arī izlēņotas. Šīs zemes apsaimniekoja vietējie zemkopji, kuru uzdevums bija nodrošināt Ordeni ar nepieciešmajiem lauksaimniecības ražojumiem, tomēr jau 14. gadsimtā sāka veidoties arī tieši Ordeņa pārziņā esošas lauku saimniecības jeb **muižas** (līvu valodā moiza, igauņu – mōis – zemnieka sēta; vārdu “muiža” prasti lieto, lai vācu saimniecības atšķirtu no iezemiešu zemnieku saimniecībām), ko parasti pārvaldīja pusbrāļi, bet darbus sākotnēji veica kara gūstekņi, bet

17 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 394. lpp.

vēlāk, ar 15. gadsimta vidu, brīvie zemnieki, kam tas bija jādara kļaušu kārtā. Ņemot vērā, ka Ordeņa lauku saimniecības apgādāja ar uzturu pils iedzīvotājus, tās dēvēja arī par “**galda zemēm**” (senvācu tafelgat). Dažviet šīs galda zemes tieši pārzināja kāda augstāka Ordeņa amatpersona - daži 15. gadsimta dokumenti norāda, piemēram, uz komtura tīrumiem (desz kumturs acker), un var secināt, ka ienākumus no šīm zemēm izmantoja tikai attiecīgā amatpersona¹⁸. Bez minētajām “galda zemēm” jeb muižām Ordeņa rīcībā bija arī ražošanas uzņēmumi – kaļķu un ķieģeļu ceplī, kā arī dzirnavas. Naturālie ienākumi no zemnieku nodevām un Ordeņa paša saimniecībām nereti ievērojami pārsniedza vietējā patēriņa apjomu, tādēļ lauksaimniecisko ražojumu pārpalikumus varēja pārdot. Lai gan galvenās tirdzniecības privilēģijas – uzpirkt vietējā ražojuma preces un pārdot ievestās - bija Rīgas tirgotājiem, ordeņbrāļi samērā bieži tās neievēroja un veica tirdznieciskos darījumus ar ārvalstu tirgotājiem patstāvīgi, tādējādi nonākot ar rīdziniekiem asos konfliktos (tā, piemēram, jau 1300. gadā Rīga iesniedza pāvestam Bonifācijas VIII sūdzību, ka “mestrs un ordeņa brāļi tirgošanās dēļ bieži ar pagāniem ir slēguši un slēdz mieru un līgumus, pēc kuriem pagāni ar savām precēm aizejot zināmās vietās Ordeņa teritorijā un tur ar brāļiem, bet izslēdzot namniekus un citus kristiešus, nododoties tirdzniecībai visai Livonijas tēvzemei par smagu netaisnību”, savukārt Ordenis, sniedzot pāvestam paskaidrojumu, norādījis, ka “mestram un brāļiem jau vairāk par 50 gadiem ir atļauts ar Ordenim žēlīgu privilēģiju pirkt un pārdot visādas preces brāļu vajadzībām, labuma un ienākumu celšanai”¹⁹.

Kā jau minēts, Ordeņa valsts teritoriālajā iedalījumā ietilpa arī **Baznīcas zemes**. Tagadējā Latvijas teritorijā vietējo iedzīvotāju **garīgajai** aprūpei Ordeņa valsts bijusi iedalīta aptuveni 31 draudzes novadā, kas vienlaikus

18 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 131. lpp.

19 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 132. lpp.

bija komtureju un fogteju administratīvie valdījumi. Katrā no šiem draudzes novadiem atradās **baznīca**, kurā darbojās **priesteris** (baznīckungs) un citi baznīcas kalpotāji, kuru iztikai un citu vajadzību apmierināšanai tika piešķirtas (izlēņotas) **lauksaimnieciski izmantojamas zemes** – tīrumi, ganības un pļavas, par kuru apsaimniekošanu bija jā rūpējas baznīckungam, kā arī konkrētajā teritorijā ietilpstošās vietējo **zemnieku sētas**, no kurām baznīca saņēma “**kunga tiesu**”. Jāpiebilst, ka šīs zemes tika nodotas baznīckungam tikai **apsaimniekošanā**, nevis valdījumā.

Jau no 13. gadsimta pie ietekmīgākajām Ordeņa pilīm bija sākušas veidoties **pilsētas** – sākotnēji kā amatnieku un tirgotāju apmetnes (līdzīgi kā senākās pirmsvācu senpilsētas), kas laika gaitā paplašinājās un kļuva par svarīgiem ekonomiskajiem centriem ar savu teritoriju un pašpārvaldi. Tagadējā Latvijas teritorijā Livonijas ordeņa valstī bija izveidojušās piecas šādas apdzīvotas vietas ar pilsētas tiesībām: **Cēsis**, **Kuldīga**, **Valmiera**, **Ventspils** un **Aizpute**, no kurām Cēsis ieguva pilsētas tiesības jau 1224. gadā. Pilsētas pārvaldīja tās iedzīvotāju – **namnieku** (pilsoņu, kam piederēja namīpašums) ievēlēts pašpārvaldes orgāns – **rāte**, kuras priekšgalā atradās viens vai divi **birģermeistari** (vācu valodā Bürgermeister – pilsētas galva), bet tiesiskos jautājumus pārzināja pilsētas **soģis** (fogts), kuram vienīgajam bija tiesības izšķirt namnieku savstarpējās ķildas un domstarpības. Par iedzīvotāju garīgo dzīvi gādāja sava draudze un baznīca ar attiecīgajiem kalpotājiem. Pilsētu apbūvētā daļa bija apjota ar **aizsargmūriem**, aiz kuriem atradās pilsoņu sakņu dārzi un kopējas ganības. Pilsētu iedzīvotāju turīgākā slāņa – namnieku - nodarbošanās, kā jau zināms, pārsvarā bija amatniecība un tirdzniecība. **Amatnieki** strādāja galvenokārt vietējām vajadzībām, retāk darināja savus izstrādājumus tālākpārdošanai, savukārt **tirgotāji** apgādāja vietējos iedzīvotājus ar nepieciešamākajām importa precēm, galvenokārt sāli, kā

arī piedalījās kopējā Livonijas tirdzniecības sistēmā, uzpērkot lauksaimnieciskos un citus vietējos ražojumus eksportam. Pārējie pilsētnieki bija nodarbināti dažādos palīgdarbos.

Pie vairākām pilīm pastāvēja arī mazāk apdzīvotas vietas – **miesti** jeb **miestiņi**, kuriem nebija patstāvīgas pašpārvaldes, bet to iemītnieki bija pakļauti pilskungam un maksāja tam zināmas nodevas. Miestā dzīvoja pārsvarā sīktirgotāji un vietējie amatnieki – kurpnieki, drēbnieki, kalēji, kā arī dzirnavnieki, kam tuvumā bija dzirnavas, krodzinieki, sīkie vasaļi un tamlīdzīgi ļaudis, pārsvarā iezemieši, pretstatā pilsētām, kur dominēja vāci. Miestu teritorijā atradās iedzīvotāju nami vai nelielas zemnieku sētas, kā arī sakņu dārzi, bet ārpus miesta – aramzeme, pļavas un pat meži, tādejādi tiem daļēji piemita lauksaimniecisks raksturs, un šī iemesla dēļ daži no tiem dokumentos minēti kā “ciems vai miests”²⁰. Zināmākie Ordeņa valsts miesti tagadējā Latvijas teritorijā 14. – 15. gadsimtā bijuši Aizkraukle, Dobeles, Durbes, Grobiņas, Jelgavas, Rēzeknes, Rūjienas, Sabiles, Saldus, Siguldas, Talsi, Tukuma un Valkas (Jelgava un Talsi 15. gadsimta beigu dokumentos dēvētas par pilsētām)²¹. Bez tam Ordenim piederēja arī Ventspils un Liepājas **ostas** (Liepāju 1300. gadā Ordenis varmācīgi atņēmis Kursas bīskapijai).

Līdzīgs kā Livonijas ordeņa valstī bija arī **bīskapiju** iedalījums valdījumu grupās. **Rīgas arhibīskapijas** teritorijā izvietojās 22 arhibīskapa un 8 lielo vasaļu pilis – vairāk, nekā bijuši draudzes novadi. Trīs no šīm pilīm – **Koknese**, **Limbaži** un **Rauna** – bijušas arhibīskapa rezidences, kurās viņš periodiski uzturējies. Tāpat kā Ordenim, arī arhibīskapam valdījumā bija “**galda zemes**”, kas deva tam ievērojamu daļu no ienākumiem, tikai nav droši zināms, vai bijušas ierīkotas arī kādas muižas. Ienākumus deva

²⁰ Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 53. lpp.

²¹ Turpat, 137. lpp.

arī tirdzniecība ar lauksaimniecības ražojumiem (arhibīskapiem bieži nācās žēloties pāvestam par Ordeņa it kā nelikumīgo konkurenci) – ir zināms, ka 1418. gadā arhibīskapam piederējis pašam savs kuģis, kas pārvadājis preces no Rīgas uz Dancigu²². Tomēr ar visu to bija par maz, lai segtu visus izdevumus – lielas summas bijušas jāiemaksā pāvesta kasē, tādēļ plaši bija izplatīta **lēņu tiesību pārdošana**, kā arī atsevišķu arhibīskapa **valdījumu**, pat veselu novadu **ieķīlāšana** lielajiem vasaļiem, kā arī Ordenim.

Kā Ordeņa valstī, tā arī Rīgas arhibīskapijā pie lielākajām pilīm izveidojās pilsētas un miesti, kuru iedzīvotājiem bija jāmaksā zināmas nodevas – tā sauktā “gruntsnoma” savam patronam – arhibīskapam vai vasalim. Arhibīskapa pārziņā atradās divas pilsētas – **Koknese** un **Limbaži**, kā arī Cesvaines, Gulbenes, Raunas, Salacas un Smiltenes miesti, savukārt vasaļu Rozenu dzimtas valdījumā bija **Straupes** pilsēta un Rubenes miests, Tīzenhauzenu – Ērgļu miests, bet Ungernu dzimtas valdījumā atradās Madlienas miests.

Savi valdījumi bija arī Rīgas arhibīskapijas **domkapitulam**, kam piederēja **Doles**, **Krimuldas** un **Suntažu** pilis ar to novadiem, kā arī, līdz 1434. gadam, **Dundagas** pils ar Dundagas un Tārgales novadiem. Šeit jāatzīmē, ka Dundagas dēļ vairākkārt izcēlās militāras sadursmes – 1318. un 1359. gadā pili iekaroja Ordenis, bet 1383. gadā Kursas bīskaps. Tikai 1434. gadā ar īpašas šķīrējtiesas lēmumu Rīgas domkapituls Dundagas pili ar novadu pārdeva Kursas bīskapijai²³.

Kursas bīskapijā zināmas kādas deviņas pilis – **Aizpute** (bīskapijas **domkapitula** valdījums), **Ārlava**, **Dundaga**, **Dzintare**, **Embūte**, **Ēdole**,

22 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 47. lpp.

23 Erdmanis G. Kurzemes viduslaiku pilis. – R., 1989. 101. lpp.

Piltene, **Saka** (Sakas pils un osta atradās vasaļu valdījumā) un **Valtaiķi** (līdz 1392. gadam bijusi Ordeņa **Vecpils**) , no kurām mūsdienās apdzīvojamās ir vēl **Ēdoles** un **Dundagas** pils (laika gaitā ievērojami pārbūvētas), pie tam Piltenē un Aizputē izveidojās arī **pilsētas**. Jāatzīmē, ka Aizpute dalījās divās daļās: **Tebras** upes, kas tolaik bijusi kuģojama un saistījusi Aizputi ar **Sakas ostu**, kreisajā krastā atradās Ordeņa pils ar pilsētu, labajā krastā – bīskapijas valdījumi. Bīskapijas valdījumā bijusi arī **Roņu** sala Rīgas līcī (tagad Igaunijas teritorija). Kursas bīskapija bijusi visnabadzīgākā Livonijas valsts – līdzekļu trūkuma dēļ domkapituls neesot varējis uzturēt vairāk par sešiem domkungiem²⁴. Tam par iemeslu varētu būt bijusi Kursas bīskapu atkarība no Ordeņa, bīskapijas sadrumstalotība un nemitīgie teritoriālie konflikti ar Ordeni, kā arī Rīgas domkapitulu, kuru rezultātā bieži mainījās bīskapijas valdījumu robežas - tā, piemēram, 1300. gadā bīskaps Burhards žēlojies Livonijas mestram, ka Kuldīgas ordeņbrāli izpostījuši Embūtes novadu, kā arī sagrāvuši tikko kā uzcelto domkapitula pili **Liepājā** (tajā gadā mestrs Gotfrīds no Rogas bija atdevis Krusas bīskapam jūras piekrastes apgabalus ar vairākiem ciemiem, no kuriem nozīmīgākais bijis **Liepājas** ciems ar izdevīgu tirdzniecības ostu, bet to vēlējies iegūt arī Kuldīgas komturs un licis ieņemt šīs teritorijas savam karaspēkam. Vēl 1429. gadā Krusas bīskaps pieprasījis Ordeņa mestram atdot “nelikumīgi” sagrābtos apgabalus, ko tas arī apsolījis, tomēr situācija nav mainījusies.

Šajā sakarībā, ņemot vērā šo un citus iepriekšminētos faktus par Ordeņa un bīskapu strīdiem, būtu nepieciešams plašāk aplūkot Livonijas ordeņa un bīskapiju, īpaši Rīgas arhibīskapijas, savstarpējās attiecības, kuras īsumā varētu raksturot kā vairākus gadsimtus ilgstošu asu, reizēm pat nežēlīgu **cīņu par varu un virskundzību**, kam sākums meklējams jau

24 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 147. lpp.

13. gadsimtā, kad sagrautā Zobenbrāļu ordeņa vietā izveidojās Livonijas ordenis.

Kā jau zināms, Zobenbrāļu ordeni izveidoja bīskaps Alberts, un tas bija pakļauts Rīgas bīskapam, savukārt Livonijas ordenis, būdams tikai Vācu ordeņa atzars, atradās tiešā pāvesta pakļautībā. Bez tam Rīgas bīskapi, no 1255. gada arhibīskapi, un Vācu ordeņa virsmestri, būdami Svētās Romas impērijas firsti, baudīja arī laicīgo valdnieku tiesības, bet Livonijas ordeņa mestriem šādu tiesību nebija un nomināli viņi skaitījās tikai Rīgas arhibīskapa vasaļi ar visiem no tā izrietošiem pienākumiem pret savu senjoru. Tajā pašā laikā, kā galvenais militārais spēks, bez kura nebūtu bijusi iespējama Baltijas zemju iekarošana, Ordenis nespēja samierināties ar atkarību no arhibīskapa un izvirzīja arvien jaunas pretenzijas par tiesībām uz varu, teritorijām, īpašumiem un tamlīdzīgi. Šajos jautājumos Livonijas ordenis vadījās pēc analogijas ar Vācu ordeņa Prūsijas atzaru, kas bija spējis savai virskundzībai pakļaut visus bīskapus – tos varēja izraudzīties tikai no brāļiem priesteriem, līdz ar to Vācu ordenī garīgā vara bija pakļauta laicīgajai, kas ļāva Rietumbaltijā izveidot vienotu Ordeņa valsti, un tādu pašu mērķi – iekļaut (inkorporēt) bīskapiju teritorijas savos valdījumos - vēlējās sasniegt arī livonieši, tomēr sākotnēji tie savai ietekmei bija spējuši pakļaut tikai Kursas bīskapus. Līdzīgs, tikai pretējs nolūks – izveidot vienotu Baznīcas valsti - bija arī Rīgas arhibīskapiem, tomēr aktīvai rīcībai tiem nebija pietiekama militārā spēka, tādēļ arhibīskapi savu tiesību aizsardzībai parasti centās izmantot pāvesta autoritāti, bet to pašu darīja arī Ordeņa vadība, un rezultāts parasti bija atkarīgs no katra konkrētā katoļu Baznīcas augstākā vadītāja personiskās ieinteresētības atbalstīt vienu vai otru strīdīgo pusi. Jāpiebilst, ka, pieaugot Livonijas galvenās tirdzniecības pilsētas Rīgas saimnieciskajam un arī militārajam spēkam, arī tā iesaistījās Ordeņa un

arhibīskapu cīņās, nostājoties pret Ordeni, bet tajā pašā laikā cenšoties gūt neatkarību kā no vieniem, tā otriem zemes kungiem.

Kā zināms, pirmās nesaskaņas sākās jau bīskapa Alberta dzīves laikā, bet toreiz pāvesta autoritāte vēl bija pietiekami augsta, kā arī vācu militārie spēki Livonijā samērā tik vāji, ka legātam Modenas Vilhelmam izdevās strīdīgās puses samierināt. Atklātu vardarbību pret Baznīcu ordeņbrāļi sāka īstenot 13. gadsimta beigās, 1269. gadā sagūstot Rīgas arhibīskapu Albertu II Zauerbēru un paturot to ieslodzījumā divus gadus. Tāds pats liktenis - nokļūt ordeņbrāļu gūstā - bijis arī nākamajiem Rīgas arhibīskapiem Johanam I no Lūnes, Johanam II no Fehtas un Johanam III no Šverīnas, nolaupot tiem naudu un vērtslietas (Johanam III esot nolaupītas mantas ap 6000 mārkus sudraba vērtībā²⁵), un piespiežot tos parakstīt vairākus Ordenim izdevīgus "izlīguma" aktus. Šo akciju rezultātā Ordenis pārņēma arhibīskapijas īpašumā esošās Ikšķiles, Lielvārdes un Kokneses pilis, tādejādi iegūstot kontroli pār Daugavas tirdzniecības ceļu, kā arī piesavinājās vairākus arhibīskapam piederošus zemes īpašumus, līdz ar to arī visus ienākumus no tiem. Nākošais Rīgas arhibīskaps, Izarns no Takonas, iepazinies ar stāvokli Livonijā, atteicās no šī amata, un divus gadus arhibīskapija vispār bija bez vadītāja, līdz viņa vietā pāvests Klements V 1304. gadā iecēla Fridrihu Pernšteinu. Jaunais arhibīskaps jau nākošajā gadā iesniedza pāvestam plašu sūdzības rakstu, kurā izklāstīja visas Ordeņa ļaundarības un noziegumus pret Baznīcu, bet, baidīdamies par savu drošību, 1307. gadā atstāja Rīgu un apmetās pāvesta galmā Aviņonā (Dienvidfrancijā), kur nodzīvoja līdz savai nāvei 1341. gadā. 1312. gadā Rīgā ieradās pāvesta pilnvarnieks Francisks no Moliano, lai veiktu izmeklēšanu. Gadu pirms pāvesta pārstāvja ierašanās arhibīskaps Livonijas ordeni bija **ekskomunicējis** (izslēdzis no baznīcas) un Francisks no Moliano ekskomunikācijas aktu

25 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 351.lpp.

atkārtoja, tomēr Ordenim izdevās piekukuļot vairākas ietekmīgas augstākās Baznīcas amatpersonas, ar kuru starpniecību pāvestam kā dāvana tika nosūtīta liela naudas summa – 4000 zelta guldeņi, un ekskomunikācija tika atcelta. Arhibīskaps turpināja diplomātisko cīņu un panāca, ka 1325. gadā Ordeni no jauna izslēdza no Baznīcas, bet pāvests Jānis XXII pavēlēja Livonijas mestram atdot baznīcai visus arhibīskapijai atņemtus īpašumus, kā arī samaksāt soda naudu, kas arī esot izpildīts. Tomēr stāvoklis Livonijā joprojām bija ārkārtīgi saspīlēts, tādēļ nākošie divi arhibīskapi, kas nāca pēc Fridriha Pernšteina nāves, arī uzskatīja par labāku nemaz neierasties savā valstī, bet dzīvot ārzemēs. Ķildas starp abiem Livonijas zemju valdniekiem turpinājās vēl ilgus gadus un prasīja kā no viena, tā otra ievērojamas naudas summas. Nav zināms, cik Livonijas ordeņa mestrs Venemars no Brigenejas 1392. gadā apsolīja iemaksāt pāvesta Bonifācija IX kasē, bet 1393. gadā pāvests paziņoja savu lēmumu, ka Rīgas arhibīskapija uz laiku nodota Ordeņa aizsardzībā un pārvaldīšanā, ekskomunikācija atcelta, visi Ordeņa pārkāpumi pret Baznīcu piedoti un arhibīskapam, kā arī domkapitulam aizliegts turpmāk sūdzēties par pāridarījumiem (interesanti atzīmēt, ka par šo pakalpojumu pāvests pieprasījis 11500 zelta guldeņu, ko Ordenis samaksājis pāvestam nevis no savas naudas, bet no ienākumiem, ko tas guva arhibīskapijas zemēs²⁶). Tāpat Bonifācija IX noteica, ka neviens garīdznieks, kurš nav devis Vācu ordeņa solījumu un nevalkā Ordeņa tērpu, nedrīkst ieņemt domkapitula locekļa (domkunga) amatu, pie tam Livonijas mestram ir tiesības izraudzīties un apstiprināt šo amatu kandidātus. Tajā pašā gadā pēc virsmestra un mestra lūguma pāvests iecēla par Rīgas arhibīskapu Johanu V no Vallenrodes, Vācu ordeņa virsmestra Konrāda no Vallenrodes brāļa dēlu, 23 gadus vecu Boloņas universitātes studentu, tādejādi pārkāpjot Baznīcas kanoniskās tiesības, kas nepieļāva tik jauniem cilvēkiem ieņemt bīskapa amatu, bet vēl pēc neilga laika, 1397.

gadā noteica, ka turpmāk par arhibīskapiem drīkst kļūt tikai ordeņa brāļi. Tādejādi Livonijas ordenis uz laiku bija guvis uzvaru - Rīgas arhibīskapija faktiski tika inkorporēta Ordeņa valstī, tomēr jau 1418. gadā jaunais pāvests Martīns V, neraugoties uz Ordeņa iebildumiem, iecēla par arhibīskapu Johanu VI Ambundi, kurš nebija ordeņbrālis un Ordenī neiestājās arī pēc iecelšanas amatā. Jānis VI sākotnēji gan dažos atsevišķos jautājumos, īpaši likumdošanā, sadarbojās ar Ordeni, bet principā īstenoja patstāvīgu politiku. 1423. gadā pāvests Martīns V atbrīvoja arī Rīgas domkapitulu no pienākuma būt piederīgam pie Ordeņa. Līdz ar šo pāvesta aktu Livonijā faktiski atjaunojās iepriekšējais stāvoklis, kāds pastāvēja līdz 1397. gadam – nemitīgas ķildas, konflikti, nereti pat bruņoti, ietekmīgāko garīdznieku un citu arhibīskapijas amatpersonu slepkavības, pāvestu un vācu valdnieku uzpirkšana, politiskas intrigas un tamlīdzīgi, pārsvaru gūstot reizēm vienai, reizēm otrai naidīgajai pusei, gan noslēdzot mieru un sadarbojoties, gan sākot no jauna cīņu par virskundzību - atkarībā no valdošā pāvesta un vācu ķeizara vēlmēm un spējām ietekmēt politiskās norises Livonijā, kā arī pašu Livonijas arhibīskapu un Ordeņa mestru personiskajām īpašībām un autoritātes. Būtisks faktors šajās cīņās bija Rīgas atbalsts vienai vai otrai pusei (Rīga parasti cīnījās pret Ordeņa virskundzības tieksmēm, tomēr nevēlējās arī būt arhibīskapa pakļautībā, bet iegūt pilnīgu politisko, saimniecisko un administratīvo patstāvību), kā arī vasaļu attieksme pret savu senjoru – bieži vien arhibīskapijas ietekmīgākie vasaļi šajās cīņās atbalstīja Ordeni, cerībā **alodificēt** (no senvācu *al oð* – pilns īpašums), tas ir – iegūt personiskā īpašumā savus lēņus. Visi šie procesi, iekšējie konflikti, kas risinājās vairākus gadsimtus, ievērojami traucēja ne tikai Livonijas saimnieciskajai izaugsmei, bet, būtiskākais, tās drošībai un militārajām spējām, vājināja jau tā vājās konfederatīvās saiknes starp atsevišķajām valstiņām un rezultātā noveda pie Livonijas sabrukuma – Ordeņa un bīskapu valstu likvidācijas 1561. gadā.

5. Krievzeme, Lietuva, un Livonijas attiecības ar kaimiņzemēm.

Jau ar 13. gadsimta sākumu vācu iekarotājiem nācās sastapties ne tikai ar Latvijas un Igaunijas teritorijas apdzīvoto maztautu pretestību, bet arī ar pastāvīgajiem draudiem no tiešajām kaimiņzemēm – **Krievzemes** un **Lietuvas**, kas bieži vien izvērsās lielākos vai mazākos militārajos konfliktos, par ko jau minēts iepriekšējā nodaļā. Tieši šajā laika posmā – 13. gadsimtā – no Āzijas Krievzemē sāka iebrukt **mongoļu** valdnieku - hānu karapulki, sagraujot vienu kņazisti pēc otras, jo krievu kņazi nekā nespēja vienoties par kopīgu cīņu pret iekarotājiem, un rezultātā Krievzemes austrumu, dienvidu un centrālie apgabali nonāca mongoļu hānu virskundzībā un iekļauti milzīgās jaunizveidotās valsts – **Zelta Ordas** – sastāvā, tādējādi krievu kņaziem kļūstot par hānu vasaļiem. Neatkarīga palika tikai spēcīgā **Novgoroda** un ar to saistītā **Pleskavas** kņaziste, kas, galvenokārt tirdzniecisko, mazāk teritoriālo interešu dēļ, turpināja konfliktēt ar Livoniju, tomēr militārās sadursmes 14. gadsimta gaitā bija smērā nenozīmīgas un galvenokārt izpaudās kā abpusēji sirojumi, kaut arī reizēm ļoti postoši kā vienai, tā otram pusei, bez tam sāka izvērsties arī abpusēja ekonomiskā blokāde – centieni traucēt tirdznieciskos sakarus, apcietinot pretējās puses tirgotājus²⁷. Arī 15. gadsimtā turpinājās livoniešu un krievu savstarpējie sirojumi, kas norisēja galvenokārt Igaunijas teritorijā, līdz kamēr 1448. gadā Livonija noslēdza mieru ar Novgorodu uz 25. gadiem, tomēr laika posmā starp 1461. un 1464. gadu krievu karaspēks bez kaujām iegāja Rīgas arhibīskapijas valdījumā un **okupēja** ap 100 kilometru garu un 20 kilometru platu joslu, senu **latgaļu** teritoriju, uzceļot tajā spēcīgu atbalstpunktu – **Višņegorodokas** pili (Augšpili) un iekļaujot Pleskavas kņazistē. Šo teritorija ne arhibīskaps, ne Ordenis tā arī vairs nespēja atgūt, un tikai pēc vairākiem gadsimtiem, 1920. gadā, jaunajai, neatkarīgajai Latvijas valstij

27 Klišāns V. Vācu ordenis Livonijā XIII – XIV gs. – R., 1991. 27. lpp.

noslēdzot miera līgumu ar padomju Krieviju, tā, pazīstama kā **Abrenes** novads, atkal pievienojās Latgalei, tiesa gan, tikai līdz 1944. gadam, kad Padomju Savienības okupācijas vara to no jauna iekļāva krievu Pleskavas apgabalā.

Šajā laika posmā – līdz 15. gadsimtam, Zelta Ordas ietekme Krievzemē bija kļuvusi aizvien vājāka (no Ordas virskundzības krievu zemes pilnīgi atbrīvojās 1480. gadā), toties aizvien vairāk pieaudzis **Maskavas** kņazistes spēks. Sākotnēji Maskava bija viena no mazākajām un nenozīmīgākajām Krievzemes mazvalstiņām, bet ar 14. gadsimta pirmo pusi tās ietekme sāka pieaugt: Maskavas kņazs **Ivans Kaļita** 1327.gadā aktīvi palīdzēja mongoļu hānam apspiest Tveras kņazistes iedzīvotāju sacelšanos pret Ordas kundzību, kā atlīdzību saņemdams **lielkņaza** titulu un tiesības ievākt no pārējām kņazistēm Ordas noteiktās nodevas, savukārt Ivans Kaļita, kā arī viņa pēcteči, ievērojamu daļu no šīm nodevām piesavinājās, tādejādi vairojot Maskavas bagātību un militāro spēku. Uzpērkot kaimiņu kņazistu augstmaņus, tirgotājus un garīdzniekus, kā arī fiziski izrēķinoties ar nepakļāvīgajiem, Maskavas lielkņazi pakāpeniski pārņēma savā varā aizvien plašākas teritorijas, tādejādi uzsākot centralizētas valsts izveidošanu. Lielākās, spēcīgākās kņazistes mēģināja pretoties Maskavas hegemonijai (virskundzības tieksmei), bet tika pakļautas ar militāru spēku, nežēlīgi izrēķinoties ar pretiniekiem. 1471. gadā lielkņazs **Ivans III** uzsāka karagājienu pret visneatkarīgāko no visām krievu zemēm – **Novgorodu**, kuru jau no senlaikiem varēja uzskatīt par īpatnēju **republiku**: Novgorodas kņazi bija tikai karavadoņi, bez politiskās varas, bet valsts pārvaldi īstenoja tautas pārstāvju - ietekmīgāko augstmaņu (bajāru) un tirgotāju sapulce jeb **veče**. 1478. gadā Novgoroda padevās pārspēkam, gandrīz visi bajāri un citi ietekmīgākie cilvēki tika nonāvēti vai izdzīti no zemes, dzīvību zaudēja arī tūkstošiem vienkāršo ļaužu; gandrīz visi novgorodiešu īpašumi (ap

87% lauksaimniecības zemju kopplatības ²⁸⁾ atdoti Maskavas augstmaņiem un tajos noņemti kolonisti no citiem apgabaliem, Novgorodas un Pleskavas pārvaldīšanai iecelti lielkņaza pārstāvji – vietvalži. Tādejādi līdz 15. gadsimta beigām austrumos no Livonijas atsevišķo sīko mazvalstiņu – kņazistu vietā bija izveidojusies jauna, militāri spēcīga, centralizēta lielvalsts – **Maskavas lielkņaziste**, kas sāka nopietni apdraudēt Livonijas drošību. 1481. gadā liels krievu karaspēks, kurā bijuši arī “nekrīstītie” tatāri un citi aziātiskas cilmes karotāji, iebruka Livonijā un, kā vēsta tā laika dokumenti, ar vēl nepieredzētu nežēlību izpostīja plašus novadus, nonāvējot vai aizdzenot gūstā tūkstošiem iedzīvotāju²⁹. Livonijas ordenis tajā laikā nejutās pietiekami spēcīgs, lai uzsāktu plašāku karadarbību pret Maskavas lielkņazu, un noslēdza mieru uz 10 gadiem, tomēr arī šī miera laikā kaimiņzemes sirotāji atkārtoti iebruka pierobežas novados. Lielkņazs Ivans III šajā laikā karoja ar Poliju, tādēļ 1493. gadā Ordeņa mestrs noslēdza jaunu miera līgumu ar Maskavu atkārtoti uz 10 gadiem, bet jau pēc gada lielkņazs pavēlēja slēgt vācu tirgotāju kantori Novgorodā, liekot Livonijai saprast, ka jauns karš būs neizbēgams.

Kamēr norisēja Krievzemes militāro un ekonomisko spēju novājināšanās un tai sekojošā Maskavas valsts veidošanās un izaugsme, nemitīgi pieauga **Lietuvas** spēks. Jau karalis **Mindaugs** bija pievienojis savai valstij tā saukto “**Melno Krieviju**” (Черная Русь - aptuveni tagadējo Grodņas apgabalu Baltkrievijā, Nemunas upes baseina augštecē) un Lietuvas paplašināšanu turpināja dižkunigaiši **Vītenis** (1293 – 1315), **Ģedimins** (1316 – 1341) un **Aļģirds** (1345 – 1377), kura valdīšanas laika Lietuvas valsts jeb, kā to dēvēja jau no 14. gadsimta sākuma, **Lietuvas dižkunigaitija**, aptvēra reģionu no **Baltijas** līdz **Melnajai jūrai** – tajā

28 Павленко Н. И. и др. История СССРю - Москва, 1989. 123. lpp

29 “sterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 1410. – 1411. lpp.

iekļāvās visa tagadējā **Baltkrievija**, gandrīz visa **Ukraina** un vairākas **Krievzemes** austrumdaļas kņazistes, ieskaitot Livonijai piegulošo **Polocku**, un tās kopējo platību veidoja ap 800000 kvadrātkilometru liela teritorija (tagadējā Lietuva aizņem 65200 kvadrātkilometrus). Lietuvas politiskajā ietekmē daļēji nonāca arī **Pleskava** un **Novgoroda** – tā, piemēram, 13.gadsimta otrajā pusē par Pleskavas kņazu bija kļuvis lietuvju kunigaitis **Daumants**, kura vadībā krievu karapulks 1268. gadā sakāva Livonijas ordeņa spēkus Ziemeļigaunijā³⁰. Jāatzīmē, ka lietuvji ar militāru spēku pakļāva tikai nelielu daļu krievu teritoriju, vairums kņazu **labprātīgi** nodeva savas zemes Lietuvai, tādējādi paglābjoties no hānu virskundzības, kā arī gūstot aizstāvību pret Livonijas ordeņa iebrukumiem³¹. Lietuvas dižkunigaitija bija kļuvusi par varenu spēku, kas, neskatoties uz neskaitāmajiem Vācu un Livonijas ordeņa centieniem, nepieļāva to savienošanos. 1297. gadā dižkunigaitis Vītenis noslēdza savienības līgumu ar **Rīgas pilsētu**, kas tajā laikā cīnījās pret Ordeni par savu neatkarību, un lietuvju karaspēks uzsāka aktīvu darbību Livonijas teritorijā, ielaužoties pat Igaunijas novados. Livonijas ordeni no sagrāves paglāba tikai Vācu ordeņa iebrukumi iebrokumi Lietuvā, kas saistīja lietuvju galvenos spēkus. Atbalstu Rīgai sniedza arī dižkunigaitis Ģedimins, sūtot karaspēka vienības uz Livoniju, līdz kamēr 1330. gadā Rīga ar Ordeni noslēdza miera līgumu. Arī livonieši, savukārt, nemitīgi iebruka Lietuvas zemēs, īpaši Žemaitijā. Tādējādi abpusējie postošie karagājieni un mazāka mēroga sirojumi turpinājās gandrīz visu 14. gadsimtu (hronists Hermanis no Vartburgas tikai viena neliela laika posmā - no 1358. līdz 1378. gadam sakaitījis vismaz 35 Livonijas ordeņa iebrukumus Lietuvā un 9 lietuvju sirojumus Livonijā³²). Ļoti smagas kaujas Lietuvai nemitīgi bija jāizcīna arī ar Vācu ordeni Prūsijā. Pēc

30 Klišāns V. Vācu ordenis Livonijā XIII – XIV gs. - R., 1991. 26. lpp.

31 Н.И. Павлеко и др. История СССР. – Москва, 1989. 112. lpp.

32 Šterns I. Latvijas vēsture 1290 – 1500. – R., 1997. 400.lpp.

Ģedimīna nāves (viņš 1341. gadā krita kādā kaujā) Lietuvā uz neilgu laiku sākās iekšējās jukas sakarā ar cīņu par valdnieka troni, tādēļ Vācu ordenim izdevās sagrābt samērā plašu teritoriju Žemaitijas rietumdaļā, tomēr, neraugoties uz to, ka iebrukumus Žemaitijā pastiprināja arī livonieši, visu šo zemi pakļaut vāciem neizdevās. 1377. gadā par dižkunigaiti kļuva **Jagailis**. Lai nostiprinātu savu varu austrumos – krievu zemēs, Lietuvas valdnieks 1379. gadā noslēdza mieru ar Vācu ordeni, solot atdot tam Žemaitiju, tomēr vāci šo teritoriju pilnīgi savā valdījumā tā arī neieguva. Šajā laikā Vācu ordenis aizvien vairāk sāka apdraudēt arī Poliju, tādēļ poļu valdošie slāņi meklēja sadarbību ar Lietuvu. 1385. gadā Krevas pilī (tagad Baltkrievijā) tika noslēgta **Lietuvas – Polijas savienība** – tā sauktā **Krevas ūnija**. Nākošajā gadā, senajā poļu valdnieku galvaspilsētā Krakovā, dižkunigaitis Jagailis svinīgā ceremonijā kristījās, pieņemot kristīgo vārdu **Vladislavs**, salaulājās ar Polijas troņmantiniecei **Jadvigu** un tika kronēts par **poļu karali**. 1387. gadā **kristīgā ticība tika izsludināta par Lietuvas valsts reliģiju** un uzsākta lietuvju – **pēdējo Eiropas “pagānu”** kristīšana (pēdējie “pagāni” Eiropā – žemaiši bija spiesti kristīties 1417. gadā³³). Pēc Jagaiļa kronēšanas par Polijas karali, Lietuvu kā vietvaldis pārvaldīja viņa brālis Svidrigailis, bet 1392. gadā Jagailis (**Vladislavs II Jagellons**), pakļaujoties lietuvju valdošo slāņu spiedienam, par Lietuvas valdnieku – dižkunigaiti - atzina savu brālēnu **Vītautu**. Šajā laikā Vācu ordeņa virsmetrs atjaunoja pierimušās cīņas par Žemaitijas pakļaušanu. 1410. gadā Austrumprusijā (tagad Polijas teritorijā) pie **Tannenbergas** (tagad Stenbarka) un **Grunvaldes** (arī Žalgiras) ciemiem notika vēsturiskā kauja starp Vācu ordeni, kura spēkus papildināja algotņu vienības un bruņinieki no vairākām Eiropas zemēm, un apvienoto Polijas– Lietuvas karaspēku karaļa Vladislava II Jagellona un dižkunigaiša Vītauta vadībā. Ordeņa pusē bijuši ap 83 – 85 tūkstoši karotāju (jāpiebilst, ka Livonijas ordenis

33 Trūps H. Katoļu Baznīcas vēsture. – R., 1992. 168. lpp.

šajā kaujā nepiedalījās), savukārt Polijas–Lietuvas spēkos apmēram 100 tūkstoši³⁴, to skaitā Lietuvai pakļautie krievu un tatāru karavīri. Kauja beidzās ar pilnīgu vācu un to sabiedroto sakāvi, tajā krita virsmestrs Ulrihs no Jungingenas, ap 200 ordeņbrāļu un 40000 vienkāršo karavīru, bet ap 15000 cilvēku saņemti gūstā³⁵. **Tannenbergas kauja** (arī Grunvaldes vai Žalgiras kauja) uzskatāma par sākumu Vācu ordeņa ietekmes zudumam. 1422. gadā lielmestrs no jauna gatavojās iebrukt Polijā, aicinādams palīgā arī livoniešus, bet Livonijas mestrs, baidīdamies no lietuvju iebrukumiem, nosūtīja uz Prūsiju tikai divas karavīru nodaļas. Polijas karalis, apsteidzot vācus, pirmais uzsāka kara darbību, un Vācu ordeņa spēki atkal cieta zaudējumu. Tāds pats liktenis vācus piemeklēja arī 1431. gadā, kad pēc dižkunigaiša **Vītauta nāves** (1430. gadā) Lietuvā un Polijā bija sākušās īslaicīgas jukas sakarā ar jauna valdnieka izraudzīšanos. Vācu ordeņa neveiksmes pamudināja Livonijas mestru pārņemt iniciatīvu savās rokās un mēģināt paveikt to, ko nespēja Vācu ordeņa Prūsijas brāļi. 1433. gadā atsevišķas livoniešu vienības vairākkārt iebruka Lietuvā, bet tika sakautas, tomēr vislielāko zaudējumu Livonijas ordenis cieta 1435. gadā, kad kaujā pie **Sventājas** upes, netālu no **Ukmerģes** (Lietuvas teritorijā), krita mestrs Franks Kerskorfs, landmaršals un seši citi Ordeņa pavēlnieki, neskaitot ordeņbrāļus un vienkāršos karavīrus. Sventājas kauja bija pēdējā jūtāmā militārā sadursme starp Livonijas ordeni un Lietuvu. Savstarpējie sirojumi pamazām izbeidzās un Livonijā sākās neilgs **miera periods** – līdz 1481. gadam, kad sākās Maskavas lielkņaza karapūļu iebrukumi.

Varenās Lietuvas dižkunigaitijas izveidošanās, ko iesāka karalis Mindaugs, bija iespējama tikai pateicoties krušu, zemgaļu un prūšu pretestībai vācu iekarotājiem 13. gadsimtā, kas tik lielā mērā piesaistīja

34 Большая Советская Энциклопедия. Т.13. – Москва, 1952. 150 стр.

35 Grīns A. Pasaules vēsture. // Daiļdarbi un raksti – 3. – R., 1998. 151. lpp.

vācu militāros spēkus, ka Mindaugam pietika laika apvienot atsevišķās kunigaitijas vienotā valstī, kas, savukārt, novērsa Vācu ordeņa Prūsijas un Livonijas atzaru centienus savienoties. Ja šīs ieceres būtu īstenojušās, ja Žemaitija būtu pilnīgi nonākusi Ordeņa valdījumā, tad nekas nebūtu novērsis vācu zemnieku – kolonistu ieplūšanu arī mūsu zemē, kuru tādejādi varētu būt piemeklējis prūšu tautu liktenis – iezemiešu pārvācošana.

Autors: Indulis Kēniņš. Pirmpublicējums - historia.lv, 26.03.2015.